कृषी बिकास कार्यक्रम सन्चालन निर्देशिका तथा नर्म्स २०८०
मार्मा गाउँपालिका लटीनाथ, दार्चुला

खण्ड (क) कृषि विकास कार्यक्रमको प्राविधिक पक्ष

विषय प्रवेश कृषि प्रसार कृषि विकासको एक विधा हो जसले कृषकलाई नयाँ नयाँ प्रविधिहरू अपनाउन प्रोत्साहन गरी फाईदा लिन सहयोग पुर्‍याउँछ । कृषि प्रसारले आवश्यक सवो सामग्रीको सदुपयोग गराउन सिकाउने मात्र हैन, कृषकका समस्याहरूको समाधान समेत खोजी कृषक कहाँ पुर्‍याउँछ। कृषकलाइ वास्तविक अर्थमा सहयोग पुर्‍याउन फिल्डमा कामगर्ने प्राविधिकहरूले विशेष किसिमको व्यवहार गर्न सक्नुपर्दछ । उनीहरू अत्यन्त पारदर्शी, इमान्दार र कर्मठ बन्नुपर्ने कुराको साथै कृषकसँगको आचरणमा पनि ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । कृषकको पक्षमा आफूलाइ प्रस्तुत गर्न सके मात्र कृषक विश्वस्त हुन्छन् र नयाँ प्रविधि स्वीकार्दछन् ।

विभिन्न प्रसारविज्ञहरूले कृषि प्रसारको परिभाषा एवं कार्यहरू आफ्नै ढगंबाट प्रस्तुत गरेको पाइन्छ, तापनि हाम्रो परिवेशमा प्रसारले मुख्यतया देहाय अनुसार तीन वटा कार्यहरू अँगालेको हुन्छ ।

१. **शैक्षिक पक्ष.**यसले सूचना प्रवाह गरी जानकारी दिने, ठीक वेठीक छुट्याउन सक्ने सीप प्रदान गर्ने र सक्षम तुल्याउने गर्दछ ।

२. **अवलम्बन पक्ष.**यसले नयाँ प्रविधि कार्य व्यवहारमा अपनाउन प्रोत्साहित गर्दछ ।

३. **समाधान पक्ष.**यसले कृषकहरूको समस्यासँग परिचित रही विभिन्न निकाय वा व्यक्तिको समन्वयमा समाधान खोजी कृषककहाँ पुर्‍याउँदछ ।

१. कृषि प्रसार कार्यक्रम

विद्यमान पद्धतिमा मुख्यतया कृषकहरूलाइ समूहमा संगठित हुन सहयोग पुर्‍याइन्छ र उनीहरूको समूहलाइ नै कृषि प्रसारको सुनियोजित एवं सशक्त माध्यमको रुपमा उपयोग गरिन्छ । समूह सम्बन्धी अवधारणाहरू भिन्ना भिन्नै हुन सक्ने भएतापनि यिनीहरूलाइ सामान्यतया कुनै खास उद्द्येश्य हासिल गर्नको लागि कृषि विकास सेवा एवं प्रविधि प्रवाह गर्ने एउटा माध्यमको रुपमा लिइएको छ भने कृषकहरूले पनि समन्वयात्मक तथा सहभागिताको आधारमा प्राविधिक एवं अन्य सुविधाहरू प्राप्त गर्ने साधनको रुपमा लिएका छन् । अतः कृषक समूह सक्षम र प्रभावशील बन्न आवश्यक छ ।

प्रभावशील कृषक समूहमा निम्न विशेषता सहित कार्य गर्ने क्षमता रहेको देखिन्छ ।

- निर्दिष्ट उद्देश्य, समान चाहना, समस्या पहिचान गर्न र समाधानको लागि निणर्य गर्ने क्षमता ।
- सबै सदस्यहरूको सक्रिय सहभागिता र भौतिक दूरी एकता तथा अन्य समानता ।
- बलियो र गतिशील नेतृत्व ।
- नियमित एवं कार्यमूलक वैठकहरू ।
- योजनावद्ध तवरले काम गर्ने परिपाटी र आय आर्जनमा बृद्धि ।
- आन्तरिक श्रोत साधनहरूको उपयोगमा जोड ।
- वाह्यश्रोत साधनहरू उपलब्ध गराउन कृयाशील ।

१.१ कृषक समूह

१.१.१ कृषक समूह गठन/पुनर्गठन

- गाउँका कृषकहरूलाइ नयाँ समूहमा संगठित हुनका निमित्त कृषि प्रसार कार्यकर्ताहरूले लक्षित गाउँको विभिन्न ठाउँमा कृषक भेला गरी समूहको उपयोगिताबारे जानकारी गराउनुपर्दछ ।
- नयाँ समूह गठन गर्नुपर्दा स्थानीय जनसमुदायहरूको भेला गरी समूहमा आवद्ध हुन आग्रह गर्ने र स्वस्फूर्त रुपमा गठन भई कृषि विकास शाखामा सम्पर्क राख्न आउने समूहहरूलाइ समेत समेटी प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउनुपर्दछ ।
- कुनै स्थान विशेषमा पहिले देखि रहिरहेका कृषक समहूहरू छन् भने तिनको पहिचान गरी पुर्नगठन गर्नु ।
- शुरुमा प्राविधिकहरूबाट सहयोग र राय सल्लाहका साथ कृषक समूह गठन गर्दा अति आवश्यक रजिष्टर्ड, कपी, कलम, फाइल, कागज जस्ता सामग्रीहरू उपलब्ध गराउनु प्रभावकारी हुन्छ ।
- प्रत्येक आर्थिक वर्षमा नयाँ समूह भए गठन र पुराना भए पुनगर्ठन गरी कृषि सेवा केन्द्रहरूले समूह विवरण संकलन गर्नुपर्दछ ।
- कृषि विकास शाखामा कृषक समूह दर्ता गरी तिनीहरूको अभिलखे राख्ने कार्यलाइ नियमित रुप दिनुपर्दछ । यसको लागि कृषक समूहहरूलाइ आ-आफ्नो समूह विवरण फाराम सहित दर्ताको लागि आवेदन गर्न उत्प्रेरित गर्नुपर्दछ ।

समूह दर्ताको लागि निवेदन तथा विवरण फाराम

श्री कृषि विकास शाखा

.... ।

श्री कृषि विकास शाखा .... को सहयोगमा/हामी आफै संगठित भई .... वडामा गठन भएको हाम्रो समूह दर्ता गरी पाउन निम्न विवरण सहित यो निवेदन गरेका छौं ।

....

समूह अगुवाको दस्तखत

मिति

समूहको विवरण

समूहको नाम .... स्थापना बर्ष ....

नगरपालिका .... वडा नं. .... गाउँ .... समूहको मुख्य बाली १................................२...३.............
......

समूहको उद्देश्य..
....

सदस्य संख्या

दलित.................आदिबासी................अन्य......................जम्मा.......................... .... सदस्य संख्या पुरुष ....महिला ....जम्मा ....

पदाधिकारीहरूको नाम

क्र.सं.	नाम	पद	शैक्षिक योग्यता	उमेर	जग्गा क्षेत्रफल	दस्तखत
१		अध्यक्ष				
२		उपाध्यक्ष				
३		सचिव				
४		कोषाध्यक्ष				
५		सदस्य				
६		सदस्य				
७		सदस्य				

नियमित वैठक वस्ने दिन .... प्रति महिना समूहको हितकोष संकलन हुन सक्ने रु. .... हाल सम्मको हितकोषमा जम्मा रकम रु. ....

१.२.गाउँपालिका स्तरीय कृषक तालिम

परिचय:कृषिका विभिन्न विषय विशेष तालिमहरू नगरस्तरमा १-३ दिनसम्म सञ्चालन गरिनेछ। यस तालिम १५-२५ जना कृषक सहभागी हुनेछन्।

उद्देश्य : कृषकहरूको विषय विशेष ज्ञान सीप अभिबृद्धि गर्नु।

कार्यविधि :

- तालिममा सहभागी छनौट गर्दा, समूहमा योगदान पुऱ्याएको, आफूले सिकेको कुरा अरुलाइ सिकाउन अग्रसर रही गाउँको कृषि विकासमा केही गरौं भन्ने भावना भएको कृषक हुनुपर्नेछ। तालिममा महिला कृषकलाइ प्राथमिकता दिई मिश्रित समूहबाट समेत सकभर महिला सहभागी छनौट गर्नुपर्नेछ।
- तालिम व्यवस्थापनमा संलग्न हुने प्राविधिकहरूसँग मिली तालिम कार्यक्रम तयार गरी तालिम संयोजकले निम्नानुसार कार्य गर्नुपर्नेछ।
  - सहभागी हुने कृषकहरूलाइ तालिमको जानकारी गराई सहभागी हुन बोलाउने।
  - शैक्षिक सामग्रीहरू (श्रव्य-दृश्य सामग्रीहरू) को व्यवस्था मिलाउने।

- तालिम कार्यक्रममा फिल्ड भ्रमण, फिल्ड तालिम, फिल्ड अध्ययनका` व्यवस्था भएमा सम्बन्धित संस्थाहरूसंग पूर्व सम्पर्क राखी कार्यक्रम निश्चित गर्ने ।
- तालिममा चलीआए अनुसारको प्रशिक भत्ता र कृषकहरुलाई दैनिक भत्ता, खाजा ,स्टेसनरीका समान उपलब्ध गराउन सकिनेछ।

१.३ घुम्ती स्थलगत कृषक तालिम

परिचय :विभिन्न कार्यक्रम निर्देशनालय अन्तर्गत रहेका फार्म/केन्द्र र कार्यालयहरुको प्रभावक्षेत्र भित्रका गाउँपालिकाको पकटे क्षेत्रहरु तथा अन्य कृषक समूहरुलाई छोटो समय अवधिको कषृक स्तरीय तालिम सञ्चालन गर्ने कार्य जरुरी भएको र पकटे क्षेत्रका कृषकहरुको समस्या थलोमा समाधान गर्ने र समयसापेक्ष नयां प्रविधिहरु कृषक समक्ष पुऱ्याउन यस तालिमको अंहम् भूमिका रहेकोले यस किसिमको तालिम पकेट क्षेत्रमा तथा कृषक समूहहरुका बीचमा सञ्चालन गर्न आवश्यक महसुस भएको छ ।

उद्देश्य

१. बाली, वागवानी, मारी, च्याउ लगायत अन्य महत्वपूर्ण पै्रविधिको समय सापेक्ष रुपमा प्रसार एवं हस्तान्तरण गर्ने ।

२. संम्बन्धित बालीको पकेट क्षेत्र एवं कृषक समूहहरुलाई आइ परको समस्याहरुका स्थलगत रुपमै समाधान गर्ने ।

३. कृषकहरुलाई प्रविधि अनुसरण गर्न उत्प्रेरीत गर्ने र जागरुक कृषकलाई प्राविधिक ज्ञान दिलाउने ।

कार्यविधि :

१. घुम्ती स्थलगत तालिम १ देखि २ दिनसम्म हुन सक्ने छ ।

२. घुम्ती स्थलगत तालिम कृषक समूहमा सञ्चालन हुनु पर्नेछ ।

३. घुम्ती स्थलगत तालिममा न्युनतम १५ र बढीमा २५ जना सहभागी र सहभागीमध्ये ३३ प्रतिशत महिला सहभागिता हुनु पर्ने छ ।

४. घुम्ती स्थलगत तालिममा सहभागी हुने कृषकहरुले दैनिक भ्रमण भत्ता र होटलबास खर्च पाउने छैनन् ।तर खाजा भने उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।

५. घुम्ती स्थलगत तालिममा १ दिनमा ४ वटा कक्षा भन्दा बढि कक्षा राखिने छैन ।

६.तालिम सञ्चालन हुने मिति, समय र स्थान निश्चित गरी सो को जानकारी सम्बन्धित समुहमा गराउनु पर्नेछ।

१.४बेमौसमी तरकारी खेतीको लागि प्लाष्टिक घर निर्माण

१.४.१ प्लाष्टिक घर निर्माणका लागि प्लाष्टिक टनेल वितरण

परिचय

बोट बिरुवाको सामान्य बृद्धि प्रक्रियाको लागि चाहिने आवश्यक बातावरणलाई प्रतिकूल मौसममा पनि प्लाष्टिक घरको सहयोगमा सो अनुकुलको वनाई उनीहरुको विकास र उत्पादन बृद्धि गर्ने प्रक्रिया र प्रविधि हो। एक रोपनीमा प्लाष्टिक घर बनाउन करिब ५६,८१५।- खर्च लाग्छ र त्यसमा विशेष गरी बेमौसमी गोलभेंडा खेती गर्दा लगभग ८५,४००।- रुपैया प्रति बाली प्रति सिजनमा आम्दानी लिन सकिने कुरा बागवानी अनुसन्धान महाशाखा, खुमलटारको अध्ययनले देखाएको कुरा (डा. बुढाथोकी, २०६३) बजारमुखी तरकारी खेती भन्ने पुस्तकमा उल्लेख गरिएको छ।

उद्देश्य

प्लाष्टिक घरमा बेमौसममा पनि मौसमी तरकारी जस्तै गणुस्तरको तरकारी उत्पादन गरी मौसमी तरकारीले भन्दा वढी आम्दानी लिन।

निर्माण स्थलको छनौट

सम्म परेको पानी नजम्ने, हुरी बतास नलाग्ने, दिनभरी सूर्यको प्रकाश आउने जस्ता खुल्ला स्थानहरुमा निर्माण स्थलको छनौट गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

कुनकुन अवस्थामा प्लाष्टिक घरमा तरकारी खेती गर्ने ?

- वढी वर्षाले निम्त्याउने रोग कीराबाट बालीलाई जोगाउन र जाडो मौसममा पनि वर्षे तरकारी खेती गर्न परेमा प्लाष्टिक घर प्रविधि अपनाइ तरकारी खेती गर्न सकिन्छ।

कुन कुन तरकारी बाली कहिले लगाउने ?

- यस भित्र सबै प्रकारका तरकारी वालीहरु लगाउन सकिएता पनि बेमौसममा बढी मुल्य जाने तरकारी बालीहरु जस्तै गोलभेंडा, कांक्रो, स्कुस, फर्सी र भेंडे खोर्सानीवाट धेरै फाईदा हुने कुरा विभिन्न अध्ययनहरुले देखाएको पाइएतापनि निम्नानुसारका तरकारी बालीहरुविभिन्न महिनामा लगाउन सकिन्छ।

- चैत्र देखि श्रावण सम्म: मुख्य बालीको रुपमा तपसिलका मध्य कुनै एक बालीको खेती गर्ने ।
    - ✓ गोलभेडा, भेडेखुर्सानी, हात्तीसुँडे खुर्सानी, अकबरे खुर्सानी
    - ✓ काँक्रा, जुकिनी फर्सी, तितेकरेला, तने बोडी

  घुसुवा बालीको रुपमा तपसिलका मध्ये कुनै एक मुख्य बाली सँगसङ्गै लगाई खेती गर्ने ।

    - ✓ बोडी, रातो कोसा हुने हिमाली लहरे राजमा, होचो बोडी र झाँङ्गे सिमी
- श्रावण देखि मंशिर सम्म: मुख्य बालीको रुपमा तपसिलका मध्ये कुनै एक बालीको खेती गर्ने ।
    - ✓ गोलभेडा, भेडेखुर्सानी, हात्तिसुडे खुर्सानी, काउली
    - ✓ काँक्रा, रातो कोसा हुने हिमाली राजमा, चौमासे सिमी घुसुवा बालीको रुपमा तपसिलका मध्ये कुनै एक बालीको खेती गर्ने ।
    - ✓ प्याजको लागि सेट र लसुन य झाँङ्गे सिमी, झाँङ्गे बोडी य रायो, तोरी, पालुङ्गो, धनियाँ, ४० दिने मुला
- मंसिर देखि फाल्गुण सम्म: यी बालीहरु श्रावणमा लगाईएको मख्य बाली भित्र कार्तिक भित्र रोप्नुपर्दछ ।
    - ✓ जुकिनी फर्सि, काँक्रो, केराउ य काउली, ब्रोकाउली, बन्दा, ग्याँठ, रायो, पालुङ्गो, चम्सुर

कसरी बनाउने ?

आफनै गाउंघरमा पाइर्ने बाँसको प्रयोग गरी कम लगानीमा नै बनाउन सकिने प्रविधि हो । बाँसको प्रयोग गर्दा पाकेको सोझो र खिरीलो बाँस छान्नुपर्दछ । नपाकेको काँचो बाँस प्रयोग गर्नु हुदैन । काँचो बाँस प्रयोग गर्दा चाँडै कुहिएर नोक्सान हुने भएकोले राम्रोसँग पाकेको बाँस प्रयागे गर्न सिफारिश गरिएको हो ।

कार्यक्रमको लक्षित बर्ग:

- ✓ तरकारी खेतीको पकेट क्षेत्र, सिचाँईको व्यवस्था भएको व्यावसायिक रुपमा तरकारी खेतीमा संलग्न प्रगतिशिल कृषकहरु ।
- ✓ तरकारी खेतीमा संलग्न कृषक समूह ।
- ✓ तरकारी खेतीमा सहकारीकरण भएका कृषक सहकारीहरु ।

कार्यक्रमको अनुदानको किसिम:

प्लाष्टिक घर निर्माणका लागि कम्तीमा ५० प्रतिशत अनुदानमा वितरण गरीनेछ, बाकी ५०% कृषकले लगानी गर्नुपर्ने छ ।

कार्यक्रमको प्राबिधिक पक्ष / संचालन प्रक्रिया / कार्यविधि

- ८००-१४००मीटर सम्मको लागि मोडेल - प्लास्टिक घर ५मिटर . चौडाई र १० मि . लम्बाई हुनुपर्छ।
- ईच्छुक किसान लाई प्रस्ताव फर्म भर्न लगाउने र आएका फर्म कार्यपालिकाबाट छनोट गर्न लगाउने ।
- छनोट भएका किसानलाई मात्रै ५०% अनुदानमा प्लास्टिक घर निर्माण गर्न लगाउने ।
- लागत इस्टिमेट जिल्ला दर रेट अनुसार हुनेछ
- खरीद प्रक्रिया खरीद ऐन २०६३ अनुसार हुनेछ।
- कृषी शाखा बाट अनुगमन गर्नु पर्ने र प्रतिबेदन तयार गर्नु पर्ने ।
- आवश्यकता अवलोकन गरेर प्लास्टिक घर निर्माण तालिम पनि दिन सकिनेछ।

१.५ च्याउ खेती बिकास कार्यक्रम

१.५.१ च्याउ उत्पादन प्रदर्शन (कन्ये तथा गोव्रे च्याउ)

परिचय -

कन्ये तथा गोव्रे च्याउ उत्पादन गर्ने प्रविधि कृषकहरु समक्ष पुऱ्याउन यो कार्यक्रम सञ्चालन गरिन्छ ।

उद्देश्य-

कन्ये तथा गोव्रे च्याउ उत्पादन गर्ने प्रविधि कृषकहरुलाइ प्रदर्शन गर्नु ।

कार्यविधि-

- नमूँना च्याउ खेती गाउँ छनोट गरेर समूह मार्फत कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने छ, गाउँ छनोट कार्यपालिकको निर्णय अनुसार हुनेछ।
- च्याउ उत्पादन गर्दा आवश्यक पर्ने समान पराल , ईन्धन, श्रम आदि कृषकले बेहोर्नु पर्नेछ र च्याउको बिउ, प्लास्टिक , सेनीटाइजर (formalin), आदि कृषी शाखा मार्मा बाट सत-प्रतिसत अनुदानमा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।
- च्याउ उत्पादन सम्बन्धि अनिवार्य रुपमा कृषी शाखाबाट तालिम दिनुपर्नेछ ।

खण्ड (ख) कृषि विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कृषि विकास शाखाले खर्च गर्ने नर्म्स

१. कृषि प्रसार कार्यक्रम

१.१ कृषक समूह

१.१.१ कृषक समूह गठन/पुनर्गठनका लागि निवेदन पेशः हुलाक टिकट रु १० ।-

१.१.२ नयाँ कृषक समुह गठन राजश्व दस्तुरः गाउँपालिकाले तोके अनुसार

१.१.३ कृषक समुह नविकरण राजश्व दस्तुरः गाउँपालिकाले तोके अनुसार

१.२ गाउँपालिका स्तरीय कृषक तालिम

सि.नं.	नर्मसको विवरण	इकाई	नर्मस्
१	समय अवधि	दिन	३ कार्यक्रम हेरेर
२	प्रशिक्षक वा कक्षा संचालन भत्ता (अधिकृत स्तर)	रु /कक्षा	२५००
३	प्रशिक्षक वा कक्षा संचालन भत्ता (सहायक स्तर)	रु /कक्षा	१२००
४	कार्यपत्र (अधिकृत स्तर)	रु /कक्षा	१०००
५	कार्यपत्र (सहायक स्तर)	रु /कक्षा	५००
६	संयोजक भत्ता	रु /दिन	५००
७	सहयोगी भत्ता	रु /दिन	१५०
८	प्रशिक्षार्थि भत्ता	रु /दिन	५००
९	खाजा चियापान	रु/व्यक्ति/दिन	२००
१०	शैक्षिक सामग्री	रु/प्रशिक्षार्थि	१००
११	व्यवस्थापन (मार्कर, टेप, मेटाकार्ड, कार्डबोर्ड पेपर, व्यानर, प्रमाणपत्र, फोटोकपी आदी ।)	रु	५००
१२	सहभागि कृषक	संख्या	१५ देखि २५ जना सम्म

१.३ घुम्ति स्थलगत कृषक तालिम

सि.नं.	नर्म्सको विवरण	इकाई	नर्मस्
१	समय अवधि	दिन	१-२
२	प्रशिक्षक वा कक्षा संचालन भत्ता (अधिकृत स्तर)	रु /कक्षा	१६००
३	प्रशिक्षक वा कक्षा संचालन भत्ता (सहायक स्तर)	रु /कक्षा	१२००
४	कार्यपत्र (अधिकृत स्तर)	रु /कक्षा	५००
५	कार्यपत्र (सहायक स्तर)	रु /कक्षा	४००
५	संयोजक भत्ता	रु /दिन	४००
६	सहयोगी भत्ता	रु /दिन	१५०
७	प्रशिक्षार्थि भत्ता	रु /दिन	०
८	खाजा चियापान	रु/व्यक्ति/दिन	१५०
९	शैक्षिक सामग्री	रु/प्रशिक्षार्थि	१००
१०	व्यवस्थापन (मार्कर, टेप, मेटाकार्ड, कार्डबोर्ड पेपर, व्यानर, प्रमाणपत्र, फोटोकपी आदी ।)	रु	२०००
११	सहभागि कृषक	संख्या	कम्तिमा १५ जना